

ПРОБЛЕМИ ЦЕРКВИ В СЕКУЛЯРНОМУ, ПЛЮРАЛІСТИЧНО-ІДЕЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У радянський період, коли Православна Церква опинилась на периферії суспільного життя і використовувалася радянською державою в основному в ідеологічних цілях, як у внутрішній, так і в зовнішній політиці, соціальне вчення православ'я розвивалося, по суті, в контрольованих і витребуваних державним режимом параметрах. Обґрунтовувався перехід Православної Церкви від несприйняття більшовицької революції до лояльного ставлення до Радянської держави. Опрацьовувалася концепція соціального служіння церкви і підтримки соціалістичних перетворень. Щоб вижити в умовах атеїстичного наступу, церква вимушена була демонструвати свою лояльність і патріотизм, брати активну участь у русі прихильників миру, засуджувати імперіалістичну політику Заходу і, по суті, виконувати ідеологічні настанови кремлівських керівників на міжнародній арені, зокрема у світових церковних організаціях. Московська патріархія активно допомагала комуністичному режиму, обілювала його антирелігійний курс, всіляко захищала нібито існуючу в СРСР свободу совісті, релігії, переконань. Лише після розпаду СРСР Московська патріархія звільнилась від ідеологічних пут комуністичного режиму і почала дбати про своє нове обличчя в Росії і на інших територіях колишніх соціалістичних республік, оголошуючи їх своєю “канонічною територією”. Саме про це засвідчує вагомий її документ - “Основи соціальної концепції Російської Православної Церкви”¹, який було прийнято 13-16 серпня 2000 р. на Ювілейному Архиєрейському Соборі.

Робота над цим документом продовжувалась шість років. В ньому відображена загальноцерковна думка щодо архіважливих проблем сучасного життя. “Ця концепція, - на думку протоієрея Василя Заєва, завідуючого кафедрою “Нового Заповіту” Київської духовної академії, - повинна стати практичним керівництвом для священників і мирян у вирішенні проблем, з якими вони стикаються в сучасному світі, з державною владою, світськими об'єднаннями і організаціями, в пастирській практиці, пов'язаної з новими явищами в житті суспільства”².

Чим же викликана необхідність чіткого формулювання позиції Церкви з різних питань сучасного суспільства? Зрозуміло, що і раніше існувала досить визначена позиція Церкви щодо багатьох гострих і актуальних проблем сучасності. Однак сьогодні накопичилося багато таких питань, на які поки що не було дано відповіді. Церква усвідомлює, що не всі відповіді, які були доречними в минулому, можуть застосовуватись і сьогодні.

“Основи соціальної концепції” – базовий документ, розрахований не лише на найближче десятиліття. Це довгострокова програма суспільного служіння Церкви, яка спирається на богословське осмислення положення Церкви в плюралістичному секулярному суспільстві. Аналіз “Основ соціальної концепції Руської Православної Церкви” показує, що на відміну від соціального вчення католицизму і протестантизму, в них значне і навіть центральне місце посідають проблеми взаємовідносин церкви і держави, церкви і політики. Натомість проблеми власності і праці, які в соціальному вченні католицизму і протестантизму є основоположними, в соціальній концепції православ'я не отримали належного опрацювання і не є базовими положеннями. Власне про це було заявлено у преамбулі “Основ соціальної концепції” Російської православної церкви (РПЦ), де, зокрема, підкреслювалося, що в даному документі, схваленому Архиєрейським Собором РПЦ, “викладаються базові положення її вчення з питань

* провідний науковий співробітник Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України, д.філос.н., професор.

¹ Основы социальной концепции Русской православной Церкви // <http://www.russian-church.org.ru/s/2000r.ol.htm>.

² Див.: Заєв В. Обзор социальной концепции Русской Православной Церкви. // Христианство на межі тисячоліть. Матеріали Міжнародної молодіжної науково – практичної конференції. – К., 2001. – С.44.

державно – церковних відносин і з ряду сучасних суспільно значимих проблем”¹.

Однією з перших в “Основах соціальної концепції” РПЦ з’ясовується проблема “Церква і нація”. Витоковим матеріалом для побудови сучасної концепції нації для РПЦ є старозаповітна біблійна концепція богообраності єврейського народу. “Протиставлення богообраності ізраїльського народу та інших народів, - підкреслюється в “Основах соціальної концепції” РПЦ, - проходить скрізь всі книги старого Заповіту”. Звідси робиться висновок, що поняття “богообраності єврейського народу” було поняттям насамперед релігійним, оскільки почуття “національної спільності синів Ізраїля” було “укорінено у свідомості їх приналежності Богу”, а єдність ізраїльського народу забезпечувалася “крім приналежності всіх його представників до одної релігії, також плем’яною і мовною спільністю, укоріненістю в спільній землі проживання – батьківщині”. Ґрунтуючись на цих “базових положеннях” біблійного визначення “богообраності народу”, “теократичної нації”, етичної і конфесійної ідентичності, “Основи соціальної концепції” РПЦ, між іншим, досить гнучко і без зайвої ейфорії обґрунтовують ідею “єдиної громади віри – православного народу”. “Коли нація, громадянська або етнічна, є повністю або переважно моноконфесійною православною спільнотою, вона у певному сенсі може сприйматися як одна громада віри православного народу”².

Отже, якщо за такими критеріями визначати національну приналежність, то для сучасної Росії, в якій проживають моноконфесійні спільноти мусульман, буддистів (останні зосереджені в Бурятії, Калмикії, Туві), іудеїв та інших етнічних спільнот, може виникнути проблема поділу російського народу на ряд етноконфесійних ідентифікацій – “православний народ”, “мусульманський народ”, “буддійський народ” і т.д. Це може загрожувати національній і державній безпеці Російської Федерації, стимулювати сепаратистські тенденції в загальноросійському націоґенезі, а отже, підірвати цілісність Російської Федерації.

У завершальних висновках розділу “Церква і нація” все ж таки декларується положення про те, що “православній етиці суперечить поділ народів на ліпших і гірших, приниження будь – якої етнічної або громадянської нації”, “поставлення нації на місце Бога або до ототожнення віри з національною самосвідомістю”. Засуджуються як “гріховні вияви” агресивний націоналізм, ксенофобія, національна винятковість, міжетнічна ворожнеча.

Чому в РПЦ ключовою є проблема “Церква і держава”? Судячи з широкої панорами розмірковування навколо цього питання, можна зробити висновок про те, що Російська православна церква, яка під час Російської імперії була “первинною”, “панівною”, державною, фаворизованою церквою, а за роки радянської влади втратила свій державний ореол, оскільки була витіснена з суспільного життя і стала “приватною справою” для громадян Росії, нині намагається поправити своє становище в російському суспільстві.

Російську православну церкву явно не влаштовує статус “відокремленої від держави”. РПЦ намагається задекларувати собі сфери активного втручання в суспільне і державне життя. Областями “соработничества” Церкви і держави в нинішній історичний період “Основи соціальної концепції” визначають: миротворчість на міжнародному, міжетнічному і суспільному рівнях; духовну, культурну, моральну і патріотичну освіту і виховання; діалог з органами державної влади всіх галузей і рівнів з питань, які є значимими для держави і церкви, в тому числі і у зв’язку з опрацюванням відповідних законів, підзаконних актів і відповідних рішень; наука, включаючи гуманітарні дослідження; культура і творча діяльність та інші.

Нами перераховані сфери суспільного державного життя, на які претендує поширювати свій вплив РПЦ. Це є ті сфери, які поки що в діючому російському

¹ Основы социальной концепции Русской православной Церкви // <http://www.russian-church.org.ru/> /s 2000r. ol. htm. – Розділ II. - § 1-4.

² Там само. – Розділ II.- § 3

законодавстві про свободу совісті та релігійні об'єднання декларуються як “відокремлені від церкви”, зокрема, - освіта, культура, наука, законотворчість. Світський характер цих суспільних сфер РПЦ намагається, якщо не скасувати, то в якійсь мірі піддати клерикальному впливу, а згодом, можливо і контролю. Якщо таке “соработничество” Церкви і держави в майбутньому відбудеться, то це дасть можливість РПЦ скасувати діючу конституційну “відокремленість церкви від держави”.

Серед сфер “соработничества” РПЦ і держави є такі, які неминуче викличуть міжконфесійну напругу і навіть супротив інших церков і релігійних організацій. Йдеться про “протицію діяльності псевдорелігійних структур, які є небезпечними для особи і суспільства”.¹ Отже, РПЦ намагається виступати в ролі “третейського судді” і визначати “псевдорелігійні структури”, до яких можуть в якості “тоталітарних сект” бути зараховані будь-які церкви і релігійні організації, діяльність яких на території Російської Федерації, яку РПЦ вважає своєю “канонічною територією”, для останньої є не бажаною, “прозелітистською”, “іноземною” і т. п.

Зрозуміло, що таке “соработничество” РПЦ і держави неприпустиме з позицій дотримання свободи совісті, тобто права кожного сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати жодної, права мати, приймати, змінювати релігію, сповідувати свої релігійні переконання публічно. Саме тому в “Основах соціальної концепції” РПЦ піддається критиці принцип свободи совісті, який російське православ'я вважає причиною “утрати суспільством релігійних цілей і цінностей, масової апостасії і фактичної індиферентності до справ церкви і до перемоги над гріхом”.

Принцип свободи совісті конституювався як правове поняття в ХУІІІ-ХІХ стст. Нині він утверджений “Всезагальною декларацією прав людини”, проголошеною Генеральною Асамблеєю ООН від 10 грудня 1948 р., Міжнародним пактом “Про громадянські і політичні права”, прийнятим Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р., Європейською конференцією “Про захист прав людини і основних свобод” від 4 листопада 1950 р., “Підсумковим документом Віденської зустрічі представників – держав-учасниць Наради з безпеки і співробітництва в Європі” від 15 січня 1989 р., “Декларацією ООН “Про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на підставі релігії чи переконань” 1981 р. та іншими міжнародними і, зокрема, європейськими правовими актами, які зобов'язані виконувати всі держави – члени ООН і європейської спільноти зокрема.

В “Основах соціальної концепції” РПЦ констатується: “Поява принципу свободи совісті – свідчення того, що в сучасному світі релігія із “спільної справи” перетворюється у “приватну справу” людини, сам по собі цей принцип засвідчує розпад системи духовних цінностей, втрату спрямованості до спасіння у більшій частини суспільства, яке сприймає принцип свободи совісті. Якщо спочатку держава виникла як інструмент утвердження в суспільстві божественного закону, то свобода совісті остаточно перетворює державу у виключно земний інститут, що не пов'язує себе релігійними зобов'язаннями”.²

РПЦ категорично відкидає і засуджує принцип свободи совісті, оскільки цей міжнародно визнаний принцип “є одним із засобів існування церкви у безрелігійному світі, що дозволяє їй мати легальний статус у секулярній державі і незалежність від іншівіруючого або невіруючого суспільства”. РПЦ намагається безрелігійне російське суспільство перетворити у релігійно-православне, секулярну російську державу у “соработницу “ Церкви і вибороти собі право визначати легальність тих чи інших релігійних структур, надавати їм можливість у тих чи інших формах функціонувати на “канонічній території” РПЦ. “Церква повинна вказувати державі на недопустимість поширення переконань або дій, які ведуть до всецілого контролю за життям особи, її переконаннями і стосунками з іншими людьми... Вона також має право очікувати, що держава, будуючи свої відносини з релігійними об'єднаннями, буде урахувувати кількість

1 Там само. – Розділ ІІІ. - § 8.

2 Там само. – Розділ ІІІ. - §6.

їх послідовників, їх місце у формуванні історичного культурного і духовного обліку народу, їх громадянську позицію”¹.

Отже, РПЦ одним із базових положень свого соціального вчення з питань державно-церковних відносин вважає пріоритетність Православної церкви в конфесійному житті Росії, визнання особливих заслуг Православної церкви в історії, культурі, духовному житті Росії і у зв'язку з цим відповідної фаворизації православної Церкви російською державою. Такому, по суті, державному статусу РПЦ явно заважає принцип свободи совісті, оскільки цей принцип не допускає встановлення будь-яких переваг або обмежень однієї релігії, віросповідання чи релігійної організації щодо інших. Зрештою, невизнання принципу свободи совісті в Росії було виявом імперської самодержавної політики, яка втілювалася у відомій тріаді “самодержавство, православ'я, народність”. Тотальний тиск на “іновірців” з метою їх включення до “істинно народної релігії” - православ'я – такою була державно-церковна політика царату і Синоду. Такі поняття як “свобода совісті”, “рівність релігій перед законом” були відкинуті як “заблудження”. Православ'я оголошувалося “єдиною істинною релігією”, Російська імперія давала гарантії “охораняемому законом православию”. Царювання Миколи I “з властивою йому чіткістю і ясністю відтінило панівне становище православної віри в імперії і категорично прояснило державний смисл наданої в Росії законної свободи совісті. У попередні періоди царювання була тенденція розуміти свободу совісті як рівність. Такий погляд помилково згубний. Такою ж помилковою і злочинною оманю було б припущення, що у зрівнянні Церков і вірувань перед державою складається і від зрівняння залежить свобода вірувань”². Автор цитованих рядків обер-прокурор Священного Синоду Победоносцев відкрито захищав “істинну свободу верований” для “імперски охораняемого православия”.

Ці імперсько-клерикальні позиції близькі нинішньому Московському патріархату РПЦ. Розмірковуючи над різними подіями суспільного ладу, зразки якого РПЦ знаходить в Старому Заповіті, вона близькими для себе вважає і теократичне суддівство і теократичну монархію. У період ієрократичного суддівства – суспільний лад, описаний у біблійній книзі Суддів, - влада діяла силою авторитету, який їй надавався божественною санкцією. За монархії “влада залишається богоданою”, але для своєї реалізації використовує уже не стільки духовний авторитет, скільки примус. Перехід від суддівства до монархії свідчить про послаблення віри, задля чого і виникла потреба замінити Царя небесного царем земним. Обґрунтовуючи основи свого соціального вчення, РПЦ констатує: “Сучасні демократії, в тому числі монархічні за формою, не шукають божественної санкції влади. Вони уявляють собою форму влади в секулярному суспільстві, яка надає право на волевиявлення кожному дієздатному громадянину”.

Аналізуючи в “Основах соціальної концепції” наявність передумов і нагальну необхідність будь-якої форми релігійної влади для сучасної Росії, ідеологи РПЦ вважають, що “зміна владної форми на більш закорінену релігійну без одухотворення самого суспільства неunikнено виродиться у фальш і лицемірство, ослабить і знецінить її в очах людей”. Проте вони не відкидають можливості такого духовного відродження суспільства, коли “релігійно більш висока форма державного облаштування стане природною”. Саме тому “умовами церковно-державної взаємодії повинна бути відповідність церковної участі в державних справах природі і покликанню Церкви, відсутність державного диктату у суспільній діяльності Церкви, невтягненість Церкви у ті сфери діяльності держави, де її праця неможлива внаслідок канонічних та інших причин”.

Нинішнє секулярне суспільство з розвинутими і реалізованими принципами свободи совісті соціальна концепція РПЦ категорично не сприймає. Свободу совісті, секулярне суспільство, лібералізм і глобалізацію – ці явища ХХ ст., які будуть визначальними у розвитку сучасного світу і у ХХІ ст., РПЦ ставить в один ряд негативістських феноменів. По суті, богословські авторитети Московської патріархії вибудували цілісну систему

¹ Там само. – Розділ III. § 6.

² Победоносцев К.П. Охраняемое православие // Московский сборник. – М., 1889. - С. 24.

негативних оцінок таких явищ нового і новітнього часу, як лібералізм і моральні цінності об'єднаної Європи, протиставляючи їм православний традиціоналізм як “апробоване світовідчуття і світосприйняття православної російської свідомості”. Фундаментальний виклик епохи митрополит Смоленський і Калінінградський Кирило вбачає в необхідності вироблення людством такої цивілізаційної моделі свого існування у XXI ст., яка б передбачала “всєбічну гармонізацію драматично різнонаправлених імперативів неолібералізму і традиціоналізму”. Перед Заходом і Сходом, як акцентується на цьому, нависла загроза “різнонаправлених імперативів - неолібералізму і традиціоналізму”.¹ Митрополит Кирило в такій методологічній послідовності обґрунтовує ці “різнонаправлені імперативи”:

- опір консервативного начала і традиційного світосприйняття форсованому насильницькому утвердженню неоліберальних цінностей;
- консерватизм і традиціоналізм як вираження принципу одиничного і окремого проти глобалізму і універсалізму як вираження принципу всезагального;
- актуалізоване протистояння між принципом національно – культурної самобутності і концепцію прав і свобод людини.

Отже, витоки драматизму розвитку сучасної Європи митрополит Кирило, який очолює у Московській патріархії її службу зовнішніх зв'язків, знаходить у ХУІІІ ст., коли в епоху Просвітництва зародилася і в наступні століття значно употужнилася і почала утверджуватися ліберальна доктрина, ідея всеохоплюючого звільнення індивідуума від соціальних, політичних, національних, релігійних, правових та інших обмежень. “Особистості потрібно було звільнитися від гніту зовнішніх для неї сил, оскільки людина, загордившись, уявила себе абсолютною і кінцевою цінністю, а своє благо – критерієм справедливості суспільного улаштування”.²

Оскільки, в центр антропоцентричного Всесвіту поставлено “богоподібну Людину”, а не “просто людину”, “грішну людину”, то саме в цьому православний авторитет вбачає кризу сучасної західної цивілізації. Чому опонує, що органічно не може сприйняти не тільки митрополит Кирило, а в цілому і сучасна соціальна концепція РПЦ? Чому російське православ'я боїться “об'єднаної Європи” і входження до неї Росії? Відповіді побудовані на таких постулатах: уявлення про спотворену гріхом природу людини відсутнє у сучасному західному мисленні, у ньому торжествує комплекс ідей, що мають язичницьке походження і утвердилися в культурі Західної Європи в епоху Відродження; авторитетом Ренесансу освячена концепція антропоцентричності світобудови, осереддя соціуму стає індивідуум; відбулася духовна еволюція європейської суспільної думки від цінностей християнства до регресивної язичницької етики і язичницького світоспоглядання; західне християнство, прийнявши постулат про свободу людини, як вищу цінність її земного буття в якості соціально – культурної даності, освятило союз неязичницької доктрини з християнською етикою; отже, сучасні міжнародні стандарти за своєю сутністю є стандартами виключно західного лібералізму.

Російське православ'я своєю соціальною концепцією рішуче відмежовується від постулатів і стандартів “об'єднаної Європи”. Визнаючи ефективність цих стандартів у зовнішньополітичній сфері, російські православні ідеологи бачать їхню загрозу Росії і російському православ'ю, оскільки “ці стандарти пропонуються як обов'язкові для організації внутрішнього життя країн і народів, культурна, духовна і релігійна традиція яких практично у формуванні цих стандартів не представлена”, а “моральні цінності об'єднаної Європи стандартизовані на ґрунті західного лібералізму”.

Православні авторитети Московської патріархії вважають “моральним обов'язком посткомуністичної Росії, як і інших країн, приналежних до духовно – культурної традиції православ'я, подати світовому співтовариству своє бачення проблеми і закликати його до відновлення дискусії в нових історичних умовах”. Російська православна церква

¹ Кирилл, митрополит Смоленський и Калининградский. Обстоятельства нового времени: либерализм, традиционализм и моральные ценности объединяющейся Европы // Релігійна свобода. Науковий щорічник. - №6. – К., 2002. – С.50.

² Там само. – С. 51.

негативно оцінює розширення коридорів об'єднаної Європи на схід, оскільки це загрожує тим, що “в майбутньому у її склад увійдуть країни з багатомільйонним православним населенням”. Отже, ієрархи РПЦ акцентують увагу на “збереженні духовної, культурної і релігійної ідентичності країн з багатомільйонним православним населенням”, життя яких скеровуватиметься “чужими для них етнічними і ціннісними стандартами”. Митрополит Кирило вважає, що “православ'я ставлять перед дилемою: або православ'я “зміниться”, або буде відкинута світовим співтовариством, під псевдонімом якого частіше всього виступає одна з багатьох нині існуючих культур – західна, а точніше, ліберальна, яка настійливо утверджується у якості “прогресивної”, “гуманістичної”, “сучасної”. Витоки сучасних викликів і загроз для православ'я з боку об'єднаної Європи, кордони якої стрімко просуваються на Схід, ідеологи російського православ'я, авторитети Московської патріархії вбачають у тому, що теоцентрична духовна традиція православ'я сприймає європейський антропоцентричний гуманізм як чуже для себе світобачення. Антропоцентричний гуманізм ними звинувачується в руйнації національно-культурної і релігійної ідентичності росіян, у “збідненні повноти Божого світу”, його уніфікації і, зрештою, у ньому бачать загрозу “православно - слов'янському світу”.

Така точка зору Московського православ'я на сучасні європейські процеси підтримується тими політичними силами в Росії, які стоять на традиційних імперських позиціях, для яких наближення кордонів об'єднаної Європи до Росії є небажаним, а європейські ліберальні цінності сприймаються як загроза російській національно-православній ідентичності. Сам принцип свободи совісті вони сприймають як антипод, зрештою, як виклик духовно-культурним і релігійним традиціям Росії. Московське православ'я солідаризується з політичними силами Росії, які декларують “багатополярність” світу. Вони не сприймають католицької концепції “об'єднаної від Атлантики до Уралу християнської Європи”, оскільки, як вони вважають, ця концепція спрямована проти “багатополярності світу”. Московське православ'я намагається протистояти впливу європейського антропоцентризму, оскільки ця ліберальна доктрина утверджує ідею всеохоплюючого звільнення індивідуума від соціальних, політичних, національних обтяжень. Саме тому європейському антропоцентризму і європейській концепції прав людини “Основи соціальної концепції Руської Православної Церкви” протиставляють концепцію “багатополярного співтовариства”, уgruntованого на стандартах, які забезпечують не лише права і свободу людей, а й оберігають духовно-культурні та релігійні традиції російського православ'я.

Ідеологи соціальної концепції православ'я вважають, що європейське співтовариство, об'єднана Європа не сприймає духовних, національних цінностей православ'я, намагаючись “протиставити їм ліберальну антропоцентричну систему цінностей”, яка оголошується “нормою для індивідуумів і людських співтовариств”. У зв'язку з цим ідеологи російського православ'я закликають церкви і релігійні громади Росії, України, Білорусії “адекватно реагувати як на позитивні, так і на явно негативні аспекти нинішнього процесу глобалізації”. Таким чином, “Основи соціальної концепції РПЦ” солідаризуються з кампанією антиглобалізму. Митрополит Смоленський і Калінінградський Кирило так сформулював ідеологічні засади сучасного Московського православ'я: “Виходячи із теоцентричної духовної традиції, яка сприймає антропоцентричний гуманізм як чужий для себе світогляд, ми готові ставитися до нього з повагою, але ніколи не зможемо прийняти як абсолютну і безперечно позитивну цінність. Ми також стоїмо на тому, що стандарти, які мимохіть сприяють зруйнуванню національно-культурної і релігійної ідентичності народів, неunikнено приведуть до збіднення повноти Божого світу, його уніфікації і, зрештою, до загибелі”¹.

Таким чином, з точки зору соціальної концепції РПЦ, вибудовується протистояння: теоцентрична духовна традиція російського православ'я – європейський антропоцентричний гуманізм; національно-культурна і релігійна ідентичність слов'янських народів – глобалізована, уніфікована об'єднана Європа; російське народне

1

Там само. – С.54.

православ'я і його державний статус в Росії – міжнародні стандарти прав людини, європейська концепція свободи совісті кожного індивідуума.

Відносини церква – держава “Основи соціальної концепції РПЦ” уgruntовують на таких засадах:

1) Маючи різні природи, церква і держава використовують різні засоби для досягнення своїх цілей. Держава в основному спирається на матеріальну силу, включаючи силу примусу, а також на відповідні світські системи ідей. Церква ж володіє релігійно-моральними засобами для духовного керівництва віруючими і для придбання нових послідовників.

2) Церква повинна бути вільною від держави. Вона не повинна мовчати або зупинити проповідання істини, які б інші вчення не рекомендувалися і не поширювалися державними інстанціями.

3) Церква зберігає лояльність державі, але вище вимоги лояльності стоїть божественна заповідь: здійснювати справу спасіння людей в будь-яких умовах і за будь-яких обставин.

4) Релігійно-світоглядний нейтралітет держави не суперечить християнському уявленню про роль і місце церкви в суспільстві. Церква повинна вказувати державі на недопустимість поширення переконань або дій, які спрямовані на встановлення тотального контролю над життям особи, її переконаннями і стосунками з іншими людьми, а також на руйнування особистої, сімейної або суспільної моральності, зневажання релігійних почуттів, нанесенню шкоди культурно-духовній самобутності народу або виникненню загрози священному дару життя.

5) Традиційною сферою суспільної діяльності Православної церкви є захист прав, потреб і турбот окремих громадян і суспільних груп. Цю сферу діяльності церква здійснює шляхом усного або письмового звернення до органів державної влади різних гілок і рівнів з боку відповідних церковних інстанцій.

Водночас РПЦ виходить за межі конституційного стандарту відокремленості церкви від держави, рішуче пориває з 70-річним підпорядкованим державі становищем в роки радянської влади і владно заявляє про свої вимоги, права, обов'язки в умовах нинішньої російської реальності. У майбутньому РПЦ не виключає навіть “зміни владної форми в Росії на більш релігійно укорінену”, передбачаючи “можливості такого духовного відродження суспільства, коли релігійно більш висока форма державного облаштування стане природною”.¹

В “Основах соціальної концепції” чітко зафіксовані субординаційні рівні і форми взаємовідносин, контактів, співпраці Московського патріарха, Священного Синоду з вищими органами державної влади, зокрема, із законодавчою, виконавчою, судовою її гілками. Відповідно розписані контакти і взаємодії з регіональними органами влади єпархіяльних ієрархів. Разом з тим зазначається: щоб церковна влада не набула світського характеру, канони забороняють клірикам брати на себе участь у справах державного управління.

У розділі “Християнська етика і світське право”, ґрунтуючись на принципах старозаповітного Мойсеєвого законодавства, як “Богом писаного” і “Богом встановленого”, автори “Основ соціальної концепції РПЦ” декларують своє бачення легітимності сучасного світського права. Воно, на їхню думку, “покликано бути виявом єдиного божественного закону світобудови в соціальній і політичній сфері”. Система права, створювана людським суспільством вважається такою, що “несе на собі печать обмеженості і недосконалості”. Досконале і ефективне право, згідно “Основ соціальної концепції” РПЦ, можливе лише у “релігійному людському суспільстві”. Як взірець для сучасного суспільства подаються правові засади Мойсеєвого законодавства, викладені в книзі Вихід, 20-23 розділи, та в інших книгах П'ятикнижжя Мойсея. Робляться спроби правові засади Мойсеєвого законодавства імплікувати на сучасне правове регулювання, щоб надати йому ефективності у боротьбі з “руйнуванням суспільної моральності і

¹ Основи соціальної концепції Русской Православной Церкви. // <http://www.russian-church.org.ru/s/2000r.ol.htm>. Розділ III, - - § 7.

секуляризацією свідомості”. “Якщо ж людський закон цілком відкидає абсолютну божественну норму, замінюючи її протилежною, він перестав бути законом, перетворюється у беззаконня”.

Отже, критерієм правоздатності, правомірності, легітимності, зрештою, етичності і ефективності в “Основах соціальної концепції” РПЦ визначається лише “Богом встановлені” закони, правові засади теократичності. Інакше – “людський закон ніколи не містить повноти закону божественного”, оскільки, “щоб бути законом, він зобов’язаний відповідати боговстановленим принципам”. Звідси декларується вищість, пріоритетність “релігійного зановстановлення над світським”, оскільки “християнське право принципово надсоціальне”.¹

“Основи соціальної концепції” РПЦ категорично відкидають, органічно не сприймають “секуляризації високих принципів не відчужених прав людини”. У зв’язку з цим вістря соціальної концепції Московської патріархії спрямоване проти “автономної свободи особи”. “У системі сучасного світського гуманістичного розуміння громадянських прав людина трактується не як образ Божий, а як самодостатній і самовладний суб’єкт. Однак поза Богом існує лише загибла людина...”²

Сучасне світське, секуляризоване, гуманістичне суспільство, сучасні теорії природного права, так званого “позитивного права”, категорично відкидаються. В “Основах соціальної концепції” РПЦ сучасне світське розуміння “позитивного”, “діючого права” піддається критиці саме тому, що воно не теократичне, а демократичне: “Право є людський винахід... за писаним законом немає ніякої абсолютної правової основи... законне і повне заперечення моральної норми, якщо таке заперечення схвалюється суспільством... Апологети позитивного права вважають, що суспільство може вводити різні норми... вважають будь-який закон легітимним уже в силу самого його існування... Національне право недосконале, оскільки недосконалий і грішний будь-який народ”³.

Водночас декларуються такі принципи:

1) Церква Христова, зберігаючи власне автономне право, яке уgruntоване на святих канонах і не виходить за межі власного церковного життя, може існувати в рамках різних правових систем, до яких вона ставиться з повагою і закликає своїх вірних бути законослухняними громадянами земного закону. Водночас Церква підкреслює “незмінну межу законослухняності”, за межі якої віруючі виходити не повинні.

2) Коли виконання вимог закону “загрожує вічному спасінню”, “сприяє акту віровідступності”, християнин зобов’язаний “відкрито виступити законним шляхом проти безумовного порушення суспільством і державою установлень і заповідей Божих, а якщо такий законний виступ не можливий або не ефективний, стати на позиції громадської непокори”⁴.

Таким чином, декларується пріоритетність християнської етики над світським правом, теократично встановлених старозаповітних законів над національними демократичними законами. Визначаючи певні межі існування церкви в різних світських правових системах, закликаючи віруючих до законослухняності, РПЦ вважає допустимим і навіть необхідним відкрито – законним шляхом і навіть з позиції громадської непокори – виступати проти порушення суспільством і державою “установлень і заповідей Божих”.

У розділі “Церква і політика” йдеться про можливість, допустимість і водночас встановлення межі участі Церкви і священнослужителів в політичній діяльності. У цілому, не виходячи за рамки конституційних принципів державно – церковних відносин, в “Основах соціальної концепції” РПЦ підкреслюється, що “рішення про участь або про неучасть священнослужителів в політичній діяльності повинно прийматися, виходячи з потреб кожної конкретної епохи, з урахуванням внутрішнього стану церковного організму і його становища в державі”⁵.

¹ Там само. Розділ IV. - § 5.

² Там само. - §7.

³ Там само. - §7, 8.

⁴ Там само. - § 9.

⁵ Там само. Розділ V. - §2.

Обмежуючи участь архиєреїв і священнослужителів в будь-якій передвиборній кампанії, а також їх членство в політичних об'єднаннях, РПЦ залишає за собою право публічного вираження позиції з суспільно значимих питань і репрезентації цієї позиції "перед лицем органів влади будь-якої країни, на будь-якому рівні". Це право надається виключно церковним Соборам, Священноначалію і уповноваженим від нього особам.

Водночас рядові віруючі, миряни заохочуються до участі в управлінні державою і в політичних процесах, у "творенні" державного і політичного життя індивідуально або в рамках різних громадських організацій і політичних партій, "не ототожнюючи свою політичну діяльність з позицією церковної Повноти або будь-яких церковних установ, не виступаючи від їхнього імені".

Соціальна концепція РПЦ допускає можливість участі священнослужителів, в тому числі тих, які представляють канонічні церковні структури і церковне Священноначаліє, в "окремих заходах політичних організацій, а також церковне співробітництво з ними у справах, корисних для Церкви і суспільства". Існування християнських (православних) організацій, а також християнських (православних) складових частин більш широких політичних об'єднань "сприймається Церквою як позитивне явище, яке допомагає мирянам здійснювати політичну і державну діяльність на основі християнських духовно-моральних принципів"¹. Всі ці організації мають бути під егідою Церкви, яка координує їх дії в області здійснення позиції Церкви з суспільних питань.

По суті, це є досить кардинальний вихід РПЦ за межі конституційного принципу відокремленості церкви від держави. Діючи незалежно і автономно від церкви, християнські (православні) політичні організації все ж контролюються церквою, закликаються до "советования" з церковним Священноначалієм, яке залишає за собою право координувати всі їхні дії, а у випадках будь-яких непогоджень і розходжень між цими релігійними об'єднаннями і церковним Священноначалієм, публічно і відповідно реагувати на це.

*Ірина Богачевська**

МОВА ХРИСТІЯНСТВА І МОВА ХРИСТІЯНСЬКИХ ЦЕРКОВ В УКРАЇНІ

Проблема мови християнства протягом історії існування даної релігії для будь-якої християнської конфесії має дві сторони: богословську, що походить від вчення про Логос і його втілення в образі Христа, і практичну, коли під мовою релігії розуміється в першу чергу церковно-богослужбова мова – мова, якою читається Біблія, церковні книги, ведеться літургія, здійснюються таїнства й обряди.

Мовні процеси у християнстві останніх 60-70-ти років необхідно розглядати в контексті не тільки конфесійного розвитку християнських Церков, але й у контексті зміни культурної парадигми, що охопила як країни західного, так, в останні десятиліття, і країни східного християнства. Процеси десекуляризації культури, профанізації і деконструкції традиційних морально-етичних цінностей європейця, «плюралізація» істини в епоху постмодерну, глобалізаційні явища, з одного боку, з іншого боку - «лінгвістичний поворот» у філософії ХХ ст. виводять проблеми мови християнства за стіни храмів у божевільний сучасний світ, який втратив, здається, вже всі якорі і маяки, світ, що, як це не парадоксально, сьогодні набагато ближче підійшов до буквального прийняття євангельської істини про те, що «Споконвіку було Слово» (Ів 1:1), аніж за 300 років панування ньютон-картезіанської парадигми мислення. Саме тому створення концептуальної картини сучасної трансформації мови християнства є актуальним завданням нового напрямку у вітчизняному релігієзнавстві – лінгвістичного.

У даній статті ми розглянемо проблемне поле мови християнства і трансформації мови

¹ Там само. Розділ V. - § 4.

* старший науковий співробітник Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України, к.філос.н.